

## Saldırganlığı Önlemeye Yönelik Psiko-Eğitim Programının Lise Öğrencilerindeki Saldırganlığı Azaltmaya Etkisi\*

## The Effect of Psycho-Education Program Towards Preventing Aggression on Decreasing Aggressiveness of High School Students

Yasemin YAVUZER\*\*  
Ömer ÜRE\*\*\*

### ÖZET

Bu araştırmanın amacı, bir psiko-eğitim programının saldırganlığı azaltmadaki etkisini incelemektir. Araştırma, iki deney ve kontrol gruplu ön test, son test ve izleme modeline dayalı deneysel bir çalışmadır. Çalışma, lise dokuzuncu sınıf öğrencileriyle gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın bağımlı değişkeni olan saldırganlık, Can (2002) tarafından Türkçe'ye uyarlanan Saldırganlık Ölçeği ile ölçülmüştür. Saldırganlık puanı yüksek olan gönüllü öğrencilerden her gruba 12 kişi atanmıştır. Saldırganlık ölçeği, deney ve kontrol gruplarına ön test olarak verilmiştir. Birinci deney grubunda yer alan öğrencilere "Ergenlere Yönelik Psiko-Eğitim Programı" ve öğretmenlerine "Öğretmenlere Yönelik Psiko-Eğitim Programı" (EYP+ÖYP) 12 oturum olarak uygulanmıştır. İkinci deney grubunda yer alan öğrencilere "Ergenlere Yönelik Psiko-Eğitim Programı" (EYP) uygulanmıştır. Kontrol grubuna ise herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Son test, deney grubu uygulamaları bittikten sonra, izleme ölçümleri ise, deneysel uygulamaların bitiminden 2 ay sonra alınmıştır.

Araştırmanın sonuçları aşağıda verilmiştir:

1.Ergenlere ve Öğretmenlere Yönelik Psiko-Eğitim Programının (EYP+ÖYP) öğrencilerin saldırganlık toplam, fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, öfke, düşmanlık ve dolaylı saldırganlık puanlarını azaltmada etkili olduğu ve bu etkinin iki ay sonra da devam ettiği bulunmuştur.

2.Ergenlere Yönelik Psiko-Eğitim Programının (EYP) öğrencilerin saldırganlık toplam, fiziksel saldırganlık, öfke ve düşmanlık puanlarını azaltmada etkili olduğu ve bu etkinin iki ay sonra da devam ettiği, bunun yanı sıra sözel ve dolaylı saldırganlık puanlarını azaltmada etkili olmadığı bulunmuştur.

3.Ergenlere ve öğretmenlere yönelik (EYP+ÖYP) psiko-eğitim programına ve ergenlere yönelik psiko-eğitim programına (EYP) katılan öğrencilerin saldırganlık puanları karşılaştırıldığında toplam puan ve tüm alt ölçek puanlarında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Saldırganlık, Şiddet, Psiko-Eğitim Grupları

**Çalışmanın Türü:** Araştırma

### ABSTRACT

**Purpose:** The aim of the research is to study effect of a psycho-education program in decreasing aggressiveness that is armed at high school students and to their teachers.

The following hypotheses were tested in the study:

1. There will be a statistically meaningful decline in total aggression, physical aggression, verbal aggression, anger, hostility and indirect aggression points of the students in the first experimental group which participated in the psycho-educational program that is inclined towards adolescents and their teachers (EYP+ÖYP) when compared to the control group. This decline will continue in the following test which will be applied two months after the applications.

2. There will be a statistically meaningful decline in total aggression, physical aggression, verbal aggression, anger, hostility and indirect aggression points of the students in the second experimental group which participated in the psycho-educational program that is inclined towards adolescents (EYP) when compared to the control group. This decline will continue in the following test which will be applied two months after the applications.

3. The psycho-educational program that is inclined towards adolescents and their teachers (EYP+ÖYP) will be more effective in decreasing aggression points when compared to the psycho-educational program that is inclined towards adolescents (EYP).

**Methods:** The research is semi-experimental study that is based on including two experiment groups and control group pre-test, post-test and follow up model. The study is realized with the ninth grade students of formal high schools in Niğde. The aggressiveness, the dependent variable of the study, is measured by adapted to Turkish by Can(2002). Totally thirty-six willing students who have high aggressiveness points are put in groups that are composed of twelve students by taking note of the fact that they are being educated in the same school. The Aggression Questionnaire is applied to experiment and control groups as a pre-test. Twelve sessions of psycho-education program is applied to adolescent who are in the first experiment group and to their teachers (EYP+ÖYP). Twelve sessions of psycho-education program (EYP) is applied to adolescent who are in the second

\* Bu çalışma Saldırganlığı Önlemeye Yönelik Psiko-Eğitim Programının Lise Öğrencilerindeki Etkisinin İncelenmesi başlıklı doktora tezinin özetidir.

\*\* Dr., Niğde Üniversitesi

\*\*\* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi

experiment group. However, any study is applied to control group. The post-test is applied two months after the end of experimental applications.

Besides, the teachers of each group observed their students. For each group, 6 teachers made 72 observations in one month period before and after the applications.

In this study, 2x3 Split-Plot ANOVA (Two-Way ANOVA for Mixed Measures) is used to determine the shared effect of group measurement concerning the effectiveness of experimental procedure on the data that is acquired from the study. The distinction between the pre-post-fallow up measurement points, for each of the groups, are tested with One-Way ANOVA for Repeated Measures, Bonferroni Test is used to test the source of the distinction between the measurements. While comparing the post-test points of the two experiment groups, t test of independent groups is used.

#### Results:

1. It is found out that psycho-education program that is inclined towards adolescent and teachers (EYP+ÖYP) is effective in decreasing the total aggression, physical, verbal aggression, anger, hostility and indirect aggression points of students and this effect continues in the following test which was applied two months after the applications.

2. It is found out that psycho-education program that is inclined towards adolescent (EYP) is effective in decreasing the total aggression, physical aggression, anger and hostility points of students and this effect continues in the following test which was applied two months after the applications. However, it is not effective on verbal and indirect aggression points.

3. When aggressiveness points of students in the first experiment group, who are included in the study that is inclined towards adolescent and teachers (EYP+ÖYP), compared with the second experiment group who are included in the study that is inclined towards adolescent (EYP), a meaningful distinction in total point and all the sub-measurement points can't be found out.

#### Discussion and Conclusions:

One of the findings of the study is that the psycho-educational program that inclined towards adolescents and teachers (EYP+ÖYP) is effective in decreasing the total aggression, physical, verbal aggression, anger, hostility and indirect aggression points of students and this effect continues in the following test which was applied two months after the applications. Webster-Stratton and Reid (2003), included in their studies the teacher education program. The group that includes only children (CT) and the group include both children and teachers (CT+TT) are compared to the control groups. According to the results of the study, the children in CT and CT+TT groups have an increase in social skill and decrease in aggressive behavior when compared to the children in the control group. Therefore, the findings of this study shows consistency with the findings mentioned above.

Another finding is the effectiveness of the psycho-educational program that inclined towards adolescents (EYP) is effective in decreasing the total aggression, physical aggression, anger and hostility points of students and this effect continues in the following test which was applied two months after the applications. It was found that the program (EYP) isn't effective on verbal and indirect aggression points. Karataş (2008), found that the psychological group counseling applications that is done by psychodrama techniques are not effective on verbal and physical aggression points. In the same study, it was found the psychological group counseling applications that are done by cognitive behavioral techniques are not effective on verbal aggression points. The results of this study shows consistent with the results of study mentioned above.

When aggressiveness points of students in the first experiment group, who are included in the study that is inclined towards adolescent and teachers (EYP+ÖYP), compared with the second experiment group who are included in the study that is inclined towards adolescent (EYP), a meaningful distinction in total point and all the sub-measurement points can't be found out. According to the results of Webster-Stratton and Reid's (2003) studies in which they compared the group including only children (CT) and the group in which both children and teachers (CT+TT) are involved in the education and the control groups, it was found that the children in CT and CT+TT groups have an increase in social skills when compared to the children in the control group. But no meaningful difference was found between CT and CT+TT. Therefore, the results of this study shows consistent with the results of study mentioned above.

**Keywords:** Aggressiveness, Violence, Psycho-Educational Groups

**The type of research:** Research

## GİRİŞ

Öğrenim çağındaki bir gencin en fazla zamanını geçirdiği ortamlardan biri okuldur. Okul, ergenlere çok yönlü sosyal destek sağlar ve onları toplumdan alır, yetiştirerek geleceğe hazırlar ve tekrar topluma sunar. Okulun basitleştirme, temizleme ve denge kurma olmak üzere üç temel işlevi vardır. Okulun temizleme işlevi; mevcut çevrede var olan işe yaramaz ve zararlı özellikleri olanaklar ölçüsünde ortadan kaldırarak temiz bir çevre hazırlamaktır (Tezcan, 1994: 246). Buna rağmen okullarda istenmeyen öğrenci davranışları oluşmaktadır. İstenmeyen davranışlar yıkıcı olmayandan - yıkıcı olana kadar geniş bir davranış dağılımını kapsamaktadır. Saldırganlık ve şiddet içeren öğrenci davranışları da okullarda bu davranışlar kapsamında yer almaktadır.

Saldırganlık, başkalarını incitmeyi amaçlayan her türlü davranış olarak tanımlanmaktadır (Freedman, Sears ve Carlsmith, 1989: 191). Okullarda en çok gözlenen saldırgan davranışlar; bireysel veya toplu kavgaya katılma, en az bir kez bıçak, çakı ya da benzeri kesici alet taşıma, bir arkadaşını itme, isim takma, alay etme, kötü sözler söyleme, hakaret etme, küfür etme, tartışma, okul malzemelerine zarar verme, birisini/birilerini tehdit etme biçimindedir (DiCanio, 1993; Goldstein, 1994; Miller, 1994; Öğülmüş, 1995;

Moeller, 2001; Uysal, 2003; Kapçı, 2004; Durmuş ve Gürkan, 2005; Eke ve Ögel, 2006; Kepenekçi ve Çınkır, 2006; Yavuzer, Gündoğdu ve Dikici, 2009). Ülkemizde son yıllarda okullarda saldırganlık ve şiddet içeren davranışlarda artış görülmektedir. Medyada öğrenciler arasında yaralanma hatta ölümle sonuçlanan olaylara sık sık rastlanmaktadır. Bunlardan biri, “Yine Okulda Cinayet” başlığıyla medyada yer almıştır. Bu haberde, kız arkadaşına laf atma yüzünden tartışan iki liseliden birinin boğazından bıçaklanıp yaşamını yitirdiği belirtilmektedir (Hürriyet Gazetesi, 2006, Mart 29). Singer, Miller, Guo, Flannery, Frierson ve Slovak (1999) ilköğretim çağı çocukları ve ergenler üzerinde yaptıkları çalışmada, ergenlerin ilköğretim çağı çocuklarına kıyasla daha sinirli ve saldırgan davranışlar gösterdiklerini belirlemişlerdir. Kesen, Deniz ve Durmuşoğlu (2007) yetiştirme yurdunda kalan ve yaş ortalaması 15 olan 201 ergenin, saldırganlık ve öfke düzeylerini inceledikleri araştırmalarında saldırganlığın yaşla birlikte arttığını bulmuşlardır. Eroğlu (2009) lise ve üniversite öğrencilerini karşılaştırdığı çalışmasında lise öğrencilerinin fiziksel saldırganlık, öfke, düşmanlık ve dolaylı saldırganlık puan ortalamalarının üniversite öğrencilerinin puan ortalamalarından anlamlı düzeyde yüksek olduğu sonucunu bulmuştur. Bu bağlamda ergenlik döneminde yaşadıkları çok yönlü değişim ve gelişim nedeniyle sıkıntılı bir dönem geçiren ergenlerin, bu dönemde sıklıkla çeşitli problem durumlarıyla karşı karşıya geldiklerini ve bu gelişimsel zorlukların saldırganlığa neden olabileceği söylenebilir.

Saldırganlık ve şiddet gibi olumsuz davranışları çözmedeki ana engel öğrencilerin çatışma çözme, problem çözme ve iletişim gibi yaşam becerilerindeki yetersizliklerdir (Dodge ve Frame, 1982). Bu görüşü destekleyen araştırma bulgularında; saldırganlık düzeyi yüksek gençlerin sıklıkla sosyal problem çözme becerilerinde yetersizlikler olduğu (Vera, Shin, Montgomery, Mildner ve Speight, 2004), çatışma çözme becerilerinden yoksun oldukları (Weir, 2005) saptanmıştır. Alan yazında bu tür yaşam becerilerini kazandırmaya yönelik bilişsel-davranışçı teknikler ve psiko-egitim programlarının ergenlerde saldırganlık ve şiddeti önleme üzerinde etkili olduğu görülmektedir (Bilge, 1996; Breunlin, Cimmarusti, Bryant-Edwards ve Hetherington, 2002; Mundy, 1997; Koruklu, 1998; Rutherford, Mathur ve Quinn, 1998; Kellner ve Bry, 1999; Aytek, 1999; Frey, Hirschstein ve Guzzo, 2000; Woodlock, Juliano ve Ringle, 2002; Herrmann ve McWhirter, 2003; Uysal, 2003; Cenkseven, 2003; Newman-Carlson ve Horne 2004; Cummings, Hoffman ve Leschied, 2004; Taştan, 2004; Yılmaz, 2004; Özmen, 2006; Tekinsav-Sütçü, 2006; Uysal, 2006; Söylemez, 2007; Genç, 2007; Kuş, 2007; Güner, 2007; Ando, Asakura, Ando ve Simons-Morton, 2007; Karataş, 2008).

Yaşam becerilerindeki yetersizliklerin yanı sıra okul da öğrencilerin saldırgan davranışlarını artıran risk faktörlerine sahip olabilir. Öğrenci mevcudunun fazlalığı, katı kurallar, sıkı disiplin, program seçeneklerinin sınırlı olması, öğrenci ve okul çalışanları arasındaki iletişim yetersizliği, öğrenci özgürlüğünün sınırlı olması ve adaletsiz uygulamaların okullarda saldırganlık ve şiddeti artırdığı bulunmuştur (Miller, 1994). Shafii ve Shafii'ye (2000) göre, öğretmen tutumları da (tutarsız uygulamaları, açık olmayan kuralları ve cezaya ağırlık vermesi gibi) doğrudan ya da dolaylı olarak saldırgan davranışlara neden olabilir (Akt: Finley, 2003). Mertoğlu, Doğutaş, Cemalcılar ve Baydar (2008)'a göre, okulun fiziksel koşulları, araç-gereçleri, müfredat programı ne kadar iyi olursa olsun, eğer öğretmen sınıf yönetimi ve iletişim becerileri açısından yeteri kadar donanımlı değilse okullarda saldırganlık ve şiddet olaylarının önlenemeyeceğini belirtmektedirler. Ayrıca, öğretmenlerinin saldırganlık davranışına sık sık başvurduğunu ve istediği sonuca ulaştığını gözlemlemek, sınıf içinde saldırganlığa göz yumduğunu fark etmek öğrencilerin saldırganlığı daha kabul edilebilir bulmalarına ve daha kolay ifade edebilmelerine de fırsat vermektedir (Hawkins ve Herrenkohl, 2004: 265). Bu bağlamda, okul temelli önleme çalışmalarına öğrencilerle birlikte öğretmenlerin de dahil edilmesi, olumlu okul kültürünün oluşmasına katkı sağlayacak (Türnüklü, 2005) ve saldırganlığa karşı koruyucu faktör olarak rol oynayacaktır (Morrison, Furlong ve Morrison, 1994; Walker, 1995; Mayer, 2001).

Alan yazında öğrencilerle birlikte öğretmenleri de içeren tek çalışmaya ulaşılmıştır. Webster-Stratton ve Reid, (2003)'e ait uzun süreli ve kapsamlı olan bu çalışmada öğrencilere, ailelerine ve öğretmenlerine iletişim becerileri, problem çözme becerileri, duyguları anlama, çatışma çözme ve öfke kontrolü eğitimi verilerek öğrencilerin saldırganlık davranışları incelenmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre, sadece çocukların (CT) ve hem çocuk hem de öğretmenlerin eğitime dahil edildiği (CT+TT) gruplardaki çocukların kontrol grubundaki çocuklara göre sosyal becerilerinde artış, saldırganlık davranışlarında azalma

olduğu görülmüştür. Her iki gruba kontrol grubu arasında anlamlı farklılık bulunmuştur, fakat CT ve CT+TT arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır.

Ülkemizdeki saldırıcılık ve şiddeti önleme çalışmaları ise sadece öğrencilere (ya risk altında olan ya da bütün) yöneliktir. Alan yazında gençlerde görülen saldırıcılık ve şiddet davranışlarının çoğul etiyojijye sahip olması nedeniyle okul, aile ve toplumun bir arada olduğu kapsamlı çalışmaların (Riner ve Saywell, 2002; Dusenbury, Falco, Lake, Brannigan ve Bosworth, 1997) etkili önleme çalışmaları için gerekli olduğu vurgulanmaktadır. Bu çalışmada, sözü edilen gereksinimden yola çıkılarak lise öğrencilerine ve öğretmenlerine yönelik bir psiko-eğitim programının saldırıcılık üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Bu çalışmanın amacı, saldırıcılığı önlemeye yönelik bir psiko-eğitim programının ergenlerdeki saldırıcılığı azaltmada etkisi olup olmadığını incelemektir. Çalışmada aşağıdaki hipotezler sınamıştır.

1. Ergenlere ve öğretmenlere yönelik (EYP+ÖYP) psiko-eğitim programına katılan 1.deney grubundaki öğrencilerin, kontrol grubundaki öğrencilere göre saldırıcılık toplam, fiziksel saldırıcılık, sözel saldırıcılık, öfke, düşmanlık, dolaylı saldırıcılık puanlarında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir azalma olacaktır. Bu azalma uygulamaların tamamlanmasından 2 ay sonra yapılacak izleme ölçümlerinde de kendini gösterecektir

2. Ergenlere yönelik psiko-eğitim programına (EYP) katılan 2. deney grubundaki öğrencilerin, kontrol grubundaki öğrencilere göre saldırıcılık toplam fiziksel saldırıcılık, sözel saldırıcılık, öfke, düşmanlık, dolaylı saldırıcılık puanlarında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir azalma olacaktır. Bu azalma uygulamaların tamamlanmasından 2 ay sonra yapılacak izleme ölçümlerinde de kendini gösterecektir.

3. Ergenlere ve öğretmenlere yönelik (EYP+ÖYP) psiko-eğitim programı saldırıcılık puanlarının düşürülmesinde ergenlere yönelik psiko-eğitim programına (EYP) kıyasla daha etkili olacaktır.

## YÖNTEM

### Araştırma deseni

Bu araştırma saldırıcılığı önlemeye yönelik psiko-eğitim programının ergenlerdeki saldırıcılığı azaltmadaki etkisinin incelenmesine yönelik deneysel bir araştırmadır. Araştırmada ön test - son test kontrol gruplu (ÖSKD) model kullanılmıştır. Ön test-son test kontrol gruplu desen yaygın kullanılan karışık bir desendir. Katılımcılar deneysel işlemde önce ve sonra bağımlı değişkenle ilgili olarak ölçülürler (Büyüköztürk, 2003: 76). Bu desen doğrultusunda iki deney ve bir kontrol olmak üzere toplam 3 grup oluşturulmuştur. Deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilere Saldırıcılık Ölçeği uygulamalardan önce ön test olarak verilmiştir. Ayrıca araştırmacı tarafından hazırlanan öğrencilerin saldırıcılık davranışlarına ilişkin Öğretmen Gözlem Formları uygulama öncesi bir aylık sürede öğrencilerin ne tür bir eğitim aldığını bilmeyen, gönüllü öğretmenler tarafından doldurulmuştur. Daha sonra 1.deney grubunda yer alan öğrencilere ve öğretmenlerine EYP+ÖYP uygulanmıştır. 2.deney grubunda yer alan öğrencilere EYP uygulanmıştır. Bu süre içerisinde kontrol grubuna hiçbir işlem yapılmamıştır. Uygulamalardan bir hafta sonra bütün gruplardaki öğrencilere Saldırıcılık Ölçeği son test olarak uygulanmış, iki ay sonra da izleme ölçümü için bir kez daha uygulanmıştır. Ayrıca, öğrencilerin saldırıcılık davranışlarına ilişkin Öğretmen Gözlem Formları, uygulama sonrası bir aylık sürede aynı öğretmenler tarafından tekrar doldurulmuştur.

### Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, 2008-2009 öğretim yılında Niğde ilindeki liselerde öğrenim gören dokuzuncu sınıf öğrencileri arasından, kullanılan ölçekten alınan puanlara ve gönüllülük esasına göre seçilmiştir. Araştırma grubunun dokuzuncu sınıf öğrencileri arasından seçilmesinin nedeni, bu sınıfta uygulanacak bir programın ileriki yıllar için önleyici bir rol üstleneceği düşünülmüştür.

Araştırmaya katılacak öğrencileri belirlemek amacıyla Saldırıcılık Ölçeği dokuzuncu sınıfa devam eden 295 kız, 225 erkek, toplam 520 öğrenciye rehberlik saatlerinde uygulanmıştır. Uygulanan Saldırıcılık Ölçeğinden 110 (yüksek saldırıcılığa işaret eden en alt puan) ve üstü puan alan ve üç ayrı lisede öğrenim gören, 31 erkek, 41 kız toplam 72 öğrenciden çalışmalara katılmaya gönüllü olan 36 öğrenci belirlenmiştir. Deney ve kontrol grupları 6 erkek 6 kız olmak üzere 12'şer öğrenciden oluşmaktadır. Belirlenen denekler iki deney ve bir kontrol grubuna aynı okulda öğrenim görmeleri dikkate alınarak atanmıştır. Ayrıca, saldırıcılık öğrencilere olumlu davranış modeli olmak üzere saldırıcılık puanı düşük olan ve öğretmenlerce

uyumlu davranış sergiledikleri belirtilen öğrencilerden deney gruplarındaki öğrencilerle benzer özellik gösteren 1'er öğrenci de deney gruplarına atanmıştır. Bu öğrencilerin puanları değerlendirmeye alınmamıştır. Öğrencilerin hangi grupta olacakları çalışmanın başlangıç sürecini etkilememesi açısından kendilerine, velilerine ve sınıf öğretmenlerine belirtilmemiştir. Ancak, oturumlar başladıktan sonra her iki gruba da çalışmanın içeriği ve izlenecek yöntem hakkında bilgi verilmiştir.

Deneysel uygulamaya başlamadan önce saldırganlık düzeyleri açısından deney ve kontrol gruplarının denk olup olmadığını test edebilmek amacıyla Tek Yönlü Varyans analizi yapılmış ve sonuç Tablo 1'de verilmiştir.

**Tablo 1.** Grupların SÖ Toplam ve Alt Ölçekler Ön Ölçüm Puanlarının Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

|                |               | Kareler Toplamı | Sd | Kareler Ortalaması | F     | p    |
|----------------|---------------|-----------------|----|--------------------|-------|------|
|                | Gruplar içi   | 63.396          | 3  | 21.132             | .328  | .805 |
| Saldırganlık T | Gruplar arası | 2832.083        | 44 | 64.366             |       |      |
|                | Toplam        | 2895.479        | 47 |                    |       |      |
|                | Gruplar içi   | 15.750          | 3  | 5.250              | .302  | .824 |
| Fiziksel S.    | Gruplar arası | 766.167         | 44 | 17.413             |       |      |
|                | Toplam        | 781.917         | 47 |                    |       |      |
|                | Gruplar içi   | 22.729          | 3  | 7.576              | 1.046 | .382 |
| Sözel S.       | Gruplar arası | 318.750         | 44 | 7.244              |       |      |
|                | Toplam        | 341.479         | 47 |                    |       |      |
|                | Gruplar içi   | 17.167          | 3  | 5.722              | .405  | .750 |
| Öfke           | Gruplar arası | 621.833         | 44 | 14.133             |       |      |
|                | Toplam        | 639.000         | 47 |                    |       |      |
|                | Gruplar içi   | 48.229          | 3  | 16.076             | 1.269 | .297 |
| Düşmanlık      | Gruplar arası | 557.583         | 44 | 12.672             |       |      |
|                | Toplam        | 605.813         | 47 |                    |       |      |
|                | Gruplar içi   | 20.229          | 3  | 6.743              | .900  | .449 |
| Dolaylı S.     | Gruplar arası | 329.750         | 44 | 7.494              |       |      |
|                | Toplam        | 349.979         | 47 |                    |       |      |

Tablo 1'e göre, deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilerin SÖ ön-test puan dağılımları arasındaki fark .05 düzeyinde anlamlı değildir. Elde edilen bu sonuca dayalı olarak, araştırmanın başında deney ve kontrol gruplarının saldırganlık düzeyleri açısından denk olduğu söylenebilir.

#### Veri Toplama Araçları

Araştırmada, Saldırganlık Ölçeği ve Öğretmen Gözlem Formu kullanılmıştır.

#### Saldırganlık Ölçeği (SÖ) (Aggression Questionnaire):

Buss ve Perry tarafından geliştirilmiş, Buss ve Warren tarafından (2000) güncellenmiş olan "Aggression Questionnaire" adlı ölçeğin Türkçe uyarlaması Can (2002) tarafından yapılmıştır. Ölçek beşli Likert tipi yanıtlar içermekte ve 34 maddeden oluşmaktadır. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 170, en düşük puan 34'dür. Ölçekten alınan puanlardan 58 ve aşağısı düşük, 59 ve 110 arası normal, 110 ve üzeri yüksek saldırganlık düzeyine işaret etmektedir (Can, 2002; Buss ve Warren 2000). Saldırganlık ölçeği 5 alt ölçekten oluşmaktadır: Fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, öfke, düşmanlık ve dolaylı saldırganlık. Ölçekte alt ölçek puanlarına ve toplam puanlara bakılmaktadır. Saldırganlık ölçeğinin toplam puanı yüksek olarak saptandığında bireyin alt ölçek puanlarını incelemek gerekir.

Ölçek DSM IV ölçütlerine göre tanı almayan sağlıklı ve gönüllü 300 kişiye uygulanmıştır. Güvenirliğin incelenmesinde, İç Tutarlık çalışmasında Cronbach Alfa katsayısı toplam ölçüm için  $r=.91$ , alt ölçekler için; ölçek sırasıyla  $r=.83$ ,  $r=.59$ ,  $r=.72$ ,  $r=.74$ ,  $r=.53$  olarak bulunmuştur. Saldırganlık ölçeği içinde bulunan beş alt ölçeğin birbirleri ile olan korelasyonlarında  $r=.54-.72$ , toplam skorda  $r=.74-.87$  arasında oldukça güvenilir oldukları bulunmuştur. Test tekrar test güvenirlüğünde bir hafta arayla ölçek tekrar uygulanmıştır. Ölçeğin toplam puanda iki uygulama arasındaki korelasyon katsayısı  $r=.85$  olarak bulunmuştur. Alt ölçeklerde ise, fiziksel saldırganlıkta  $r=.84$ ; sözel saldırganlıkta  $r=.69$ ; öfkede  $r=.74$ ; düşmanlıkta  $r=.81$ ;

dolaylı saldırganlıkta  $r=.74$  olduğu belirlenmiştir. (Can 2002). Geçerlik çalışmasında benzer ölçekler geçerliği yöntemi kullanılmıştır. Benzer ölçekler geçerliğini sınamak için, Spielberger tarafından geliştirilen Sürekli Öfke-Öfke Tarz Ölçeği kullanılmıştır. Fiziksel saldırganlığın sürekli öfke (SÖ), içte tutulan öfke (Öİ) ve dışa yansıtılan öfke (ÖD) ile korelasyon katsayısı  $r=.69$ ; sözel saldırganlığın SÖ, Öİ, ÖD korelasyon katsayısı  $r=.58$ ; öfke ile SÖ, Öİ, ÖD korelasyon katsayısı  $r=.73$ ; düşmanlık ile SÖ, Öİ, ÖD korelasyon katsayısı  $r=.55$ ; dolaylı saldırganlığın SÖ, Öİ, ÖD korelasyon katsayısı  $r=.56$ ; toplam saldırganlık puanı ile SÖ, Öİ, ÖD korelasyon katsayısı  $r=.74$  olarak bulunmuştur. Öfke kontrolü ile Saldırganlık Ölçeği alt ölçekleri ve toplam saldırganlık puanları arasında  $r=-.30$  negatif anlamlı bir korelasyon bulunmuştur (Can 2002).

Saldırganlık ölçeğinin bu araştırma kapsamında geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları 2007-2008 öğretim yılında Niğde ilindeki ortaöğretim kurumlarında 9.sınıfta öğrenim görmekte olan 127 kız 122 erkek toplam 249 öğrenci ile yapılmıştır. Ölçüt bağıntılı geçerlik çalışmasında Spielberger (1988) tarafından geliştirilen Türkçe uyarlaması Özer (1994) tarafından yapılan Sürekli Öfke ve Öfke İfade Tarzı Ölçeği kullanılmıştır. İki ölçekten elde edilen puanlar arasındaki korelasyon değerleri şöyledir: Toplam saldırganlık puanı ile Sürekli Öfke (SÖ), Öfke İçte (Öİ), Öfke Dışta (ÖD), alt ölçekleri arasında ( $r= .59, .40, .64$ ) .01 düzeyinde anlamlı bir korelasyon bulunmuştur. Fiziksel saldırganlık alt ölçeği ile SÖ, Öİ, ÖD ölçekleri arasında ( $r= .49, .31, .58$ ), sözel saldırganlık alt ölçeği ile SÖ, Öİ, ÖD ölçekleri arasında ( $r= .38, .15, .50$ ), öfke alt ölçeği ile SÖ, Öİ, ÖD ölçekleri arasında ( $r= .57, .36, .55$ ), düşmanlık alt ölçeği ile SÖ, Öİ, ÖD ölçekleri arasında ( $r= .50, .44, .39$ ), dolaylı saldırganlık alt ölçeği ile SÖ, Öİ, ÖD ölçekleri arasında ( $r= .41, .31, .57$ ) .01 - .05 düzeyinde anlamlı bir korelasyon bulunmuştur. Saldırganlık ölçeği alt ölçekleri ile Öfke Kontrol ölçeği arasında ( $r= -.31, -.16, -.21, -.14, -.24, -.28$ ) negatif bir korelasyon bulunmuştur.

Test tekrar test güvenirliliği için, öğrenci grubuna iki hafta ara ile yapılan iki uygulama arasındaki korelasyon katsayısı Saldırganlık Ölçeği toplam puanda  $r= .82$  olarak bulunmuştur. Alt ölçeklerde iki uygulama arasındaki korelasyon katsayısı  $r= .64$  ile  $r= .80$  arasında değişmektedir. İç Tutarlık (Cronbach Alpha) katsayısı toplam ölçüm için  $r=.90$ , alt ölçekler için ise sırasıyla,  $r=.86, r=.68, r=.59, r=.69, r=.54$  bulunmuştur. Tüm bu çalışmalar ve elde edilen değerler sonucu ölçeğin araştırmada veri toplama aracı olarak kullanılmasına karar verilmiştir.

### Öğretmen Gözlem Formu (ÖGF)

Alan yazında okul temelli önleme çalışmalarında uygulanan programın etkisini değerlendirmede öğretmen değerlendirmelerine de başvurulduğu görülmektedir (Webster-Strarron ve Reid, 2003; Uysal, 2003). Bu araştırmada da öğretmenlerin öğrenci davranışlarını gözlemlemeleri ve öğrenci davranışlarındaki değişimi değerlendirmeleri amacıyla, araştırmacı tarafından hazırlanan öğretmen gözlem formları kullanılmıştır. Öğretmen gözlem formu, anekdot kaydı şeklinde hazırlanmıştır. Öğretmenlere kolaylık sağlamak amacıyla formun altında saldırganlık ölçeğindeki sınıflama dikkate alınarak arkadaşını itme, vurma, bir araçla yaralama, bir nesne fırlatma, hakaret etme, alay etme, küfür etme, isim takma, dedikodu yapma, el şakası yapma, tehdit etme davranışlarına yer verilmiştir. Öğretmenlerden gözlemledikleri olayı özetlemeleri ve gözlemledikleri her bir davranışın karşısına (X) işareti koymaları ve her bir olay için ayrı bir form kullanmaları istenmiştir.

### İşlem Yolu

Araştırmada kullanılan program “Saldırganlığı Önlemeye Yönelik Psiko-Eğitim Programı”dır. Ergenlerde saldırganlığı azaltmaya yönelik olarak hazırlanmış olan bu program iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm öğrencilere, ikinci bölüm öğretmenlerine yöneliktir.

Program, araştırmacı tarafından birçok kaynaktan yararlanılarak bilişsel davranışçı yaklaşıma dayalı olarak hazırlanmıştır (Quinn, VanDyke ve Kurth, 1992; Koruklu, 1998; Altınay, 1999; Nelsen, Lott ve Glenn, 2000; Ohio Commission, 2002; Gordon, 2002; Acar, 2002; Kulaksızoğlu, 2003; Kocayörük, 2004; Üstündağ, 2004; Yılmaz, 2004; Şahin, 2005; Morganet, 2005; Iogna, 2005; İmamoğlu, 2005; Erkan, 2005; Türnüklü, 2005; Zeren, 2006; Özmen, 2006; Kuzucu, 2007; Schrupf, Crawford ve Bodine, 2007). Program deney grubuna uygulanmadan önce psikolojik danışma ve rehberlik alanında doktora yeterliğine sahip üç uzmanın görüşleri alınmıştır.

Programın her iki bölümünde de bilişsel davranışçı yaklaşım kapsamında “gevşeme eğitimi”, “rol oynama”, “beceri eğitimi”, “ev ödevleri”, “model olma”, “günlük kaydı”, “sözleşme”, “pekiştirme”, “otomatik düşünce” teknikleri kullanılmıştır. Yaratıcı drama ısınma oyunlarından yararlanılmıştır. Programın eğitsel boyutuyla ilgili olarak yaratıcı drama, grup tartışması, rol oyunları, doğaçlamalar, soru-cevap, beyin fırtınası, dramatizasyon, anlatım gibi yöntem ve tekniklerden yararlanılmıştır. Programa katılan üyelere “günlüğüm” adı altında kişisel gelişim defterleri dağıtılmıştır. Defterler her oturumun başında üyelere dağıtılmış, oturum sonunda üyelerin ilgili bölümleri doldurmaları istenmiş ve defterler toplanmıştır. Kişisel gelişim defteri kullanmanın amacı: (1) üyelerin düşünce ve duygularında oluşan değişiklikleri gözlemlemelerini sağlamak, (2) üyelerin yaşadıklarını ifade etmelerine zemin hazırlamak, (3) öğrenilenlerin kalıcılığını sağlamaktır.

Programın her iki bölümü de her biri 90 dakika olmak üzere 12 oturumdan oluşmaktadır. Her oturum belirlenen hedef ve hedef davranışlar doğrultusunda yapılandırılmıştır. Oturumlar, üyelerin grup çalışmalarını gözden geçirmeleri, oturumlar arasında bağlantı kurmaları ve kendilerinde oluşacak ilerlemeyi görmelerini kolaylaştıracak şekilde hazırlanmıştır. Tüm oturumların sonunda katılımcıların o oturuma ilişkin duygularını ve düşüncelerini grupta paylaşmaları istenmiştir.

Ergenlere yönelik psiko-eğitim programının (EYP) amacı; öğrencilerin saldırganlık ve okullardaki şiddet olayları hakkında bilgi sahibi olma, kendi davranış tarzlarına, nedenlerine ve sonuçlarına ilişkin farkındalık kazanma, öfke ve çatışma durumlarında verilen uygun olan ve uygun olmayan tepkileri tanıma, karşısındakini dinleme ve anlama, duygularını ifade edebilme, duygu, düşünce ve davranışları arasındaki ilişkiyi anlayabilme, temel gereksinimlerin doyurulmasında uygun olan ve uygun olmayan davranışları tanıyarak uygun davranışı seçebilme, anlaşmazlıklarda her iki tarafa da uygun çözümler bulabilme, istemediği durumlarda hayır diyebilme becerilerini kazanarak, saldırganlık içeren duygu, düşünce ve davranışlarının azalmasına yardımcı olmaktadır. Öğretmenlere yönelik psiko-eğitim programının (ÖYP) amacı; öğretmenlerin öğrencilerde görülen saldırganlık ve nedenleri, gelişimsel ve eğitsel boyutları hakkında bilgi sahibi olarak, öfke ve çatışma durumlarında verilen uygun olan ve uygun olmayan tepkileri tanıyarak, duygularını ifade etme, empatik dinleme ve empatik tepki verme becerilerini kazanarak, sınıf içinde saldırganlığı artıran ve azaltan öğretmen davranışlarının farkına vararak saldırganlığı önleme ve müdahaleye yönelik bilgi ve beceri kazanmalarına yardımcı olmaktadır.

### Verilerin Analizi

Araştırmada verilerin analizinde öncelikle verilerin parametrik testlerin temel varsayımlarını karşılayıp karşılamadıkları incelenmiştir. İlk olarak grupların ön ölçüm puanlarının her bir alt grupta normal dağılım gösterip göstermedikleri test edilmiştir. Her bir grupta öğrencilerin ön ölçüm puanlarının Shapiro-Wilk Testi sonuçları anlamlı çıkmamıştır ( $p > .05$ ). Shapiro-Wilk Testi gözlem sayısı 29'dan az olduğu durumlarda kullanılmaktadır (Karaatlı, 2006: 10). Bu sonuca göre, her bir grupta ön ölçüm puanlarının normal dağılım gösterdiği söylenebilir. Grupların aynı zamanda elde edilen puanlarının varyansları ( $p > .05$ ) ve ölçüm setlerinin ikili kombinasyonları için grup kovaryansları eşit olduğu görülmüştür ( $p > .05$ ). Gerekli varsayımların karşılandığı belirlendikten sonra, araştırmadan elde edilen veriler üzerinde, uygulanan deneysel işlemin etkisine ilişkin grupxölçüm ortak etkisini belirlemek amacıyla Tekrarlı Ölçümler İçin İki Faktörlü Varyans Analizi (2x3 Split-Plot ANOVA) kullanılmıştır. Her bir grup için ön, son ve izleme ölçüm puanları arasındaki fark Tekrarlı Ölçümler İçin Tek Faktörlü Varyans Analizi ile test edilmiş ve ölçümler arasındaki farkın kaynağının test edilmesinde Bonferroni Testi kullanılmıştır. İki deney grubunun son test puanlarının karşılaştırılmasında ise Bağımsız Gruplar *t*-testi kullanılmıştır. Veriler, SPSS-WINDOWS 13.0 paket programıyla çözümlenmiş ve anlamlılık düzeyi .05 olarak alınmıştır.

## BULGULAR

### 1. Hipoteze ilişkin bulgular

Birinci deney grubundaki (EYP+ÖYP) ve kontrol grubundaki öğrencilerin saldırganlık ölçeğinden aldıkları puanların ortalamaları ve standart sapmaları Tablo 2'de sunulmuştur.

**Tablo 2.** Birinci Deney Grubunun ve Kontrol Grubunun Ön, Son ve İzleme Ölçümlerine Göre SÖ Toplam ve Alt Ölçek Puanlarının Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

|                   | Birinci deney grubu |           |       | Kontrol grubu |           |       |
|-------------------|---------------------|-----------|-------|---------------|-----------|-------|
|                   | n                   | $\bar{X}$ | Ss    | n             | $\bar{X}$ | Ss    |
| <b>Toplam.</b>    |                     |           |       |               |           |       |
| Ön ölçüm          | 12                  | 117.58    | 7.24  | 12            | 115.00    | 8.22  |
| Son Ölçüm         | 12                  | 84.50     | 14.61 | 12            | 112.75    | 9.42  |
| İzleme            | 12                  | 80.66     | 13.15 | 12            | 114.16    | 12.42 |
| <b>Fiz. S.</b>    |                     |           |       |               |           |       |
| Ön ölçüm          | 12                  | 26.50     | 3.23  | 12            | 27.00     | 4.74  |
| Son Ölçüm         | 12                  | 19.25     | 4.45  | 12            | 27.16     | 3.88  |
| İzleme            | 12                  | 17.41     | 5.26  | 12            | 27.16     | 5.67  |
| <b>Sözel S.</b>   |                     |           |       |               |           |       |
| Ön ölçüm          | 12                  | 16.91     | 2.31  | 12            | 17.58     | 3.08  |
| Son Ölçüm         | 12                  | 12.58     | 3.23  | 12            | 17.83     | 3.27  |
| İzleme            | 12                  | 12.25     | 2.30  | 12            | 17.08     | 2.99  |
| <b>Öfke</b>       |                     |           |       |               |           |       |
| Ön ölçüm          | 12                  | 28.66     | 2.46  | 12            | 27.75     | 5.56  |
| Son Ölçüm         | 12                  | 20.50     | 3.65  | 12            | 28.00     | 4.11  |
| İzleme            | 12                  | 19.66     | 2.77  | 12            | 29.08     | 3.47  |
| <b>Düşmanlık</b>  |                     |           |       |               |           |       |
| Ön ölçüm          | 12                  | 27.00     | 3.88  | 12            | 24.58     | 1.97  |
| Son Ölçüm         | 12                  | 18.41     | 4.99  | 12            | 22.08     | 3.62  |
| İzleme            | 12                  | 17.08     | 3.08  | 12            | 23.58     | 4.33  |
| <b>Dolaylı S.</b> |                     |           |       |               |           |       |
| Ön ölçüm          | 12                  | 18.50     | 3.39  | 12            | 18.08     | 2.31  |
| Son Ölçüm         | 12                  | 13.75     | 3.76  | 12            | 17.66     | 3.84  |
| İzleme            | 12                  | 14.25     | 3.07  | 12            | 17.25     | 4.45  |

Tablo 2’de saldırganlık toplam ve alt ölçekleri son ölçüm puan ortalamalarına bakıldığında, birinci deney grubundaki öğrencilerin son ölçüm puan ortalamalarının kontrol grubundaki öğrencilerin son ölçüm puan ortalamalarından düşük olduğu görülmektedir. Puan ortalamaları arasında gözlenen farkın anlamlı olup olmadığı tekrarlı ölçümler için İki Faktörlü Varyans Analizi (2x3 Split-Plot ANOVA) ile test edilmiş ve analiz sonuçları Tablo 3’de sunulmuştur.

**Tablo 3.** Birinci Deney Grubunun ve Kontrol Grubunun Ön, Son ve İzleme Ölçümlerine Göre SÖ Toplam ve Alt Ölçek Puanlarının İki Faktörlü Varyans Analizi Sonuçları

| Varyansın Kaynağı                   | Kareler Toplamı | Sd | Kareler Ortalaması | F      | p    | Eta-Kare |
|-------------------------------------|-----------------|----|--------------------|--------|------|----------|
| Saldırganlık Toplam<br>GrupXÖlçüm   | 4560.52         | 2  | 2280.26            | 27.75* | .000 | .56      |
| Fiziksel Saldırganlık<br>GrupXÖlçüm | 287.86          | 2  | 143.93             | 12.97* | .000 | .37      |
| Sözel Saldırganlık<br>GrupXÖlçüm    | 77.08           | 2  | 38.54              | 6.99*  | .002 | .24      |
| Öfke<br>GrupXÖlçüm                  | 362.58          | 2  | 181.29             | 17.97* | .000 | .45      |
| Düşmanlık<br>GrupXÖlçüm             | 249.08          | 2  | 124.54             | 9.88*  | .000 | .31      |
| Dolaylı Saldırganlık<br>GrupXÖlçüm  | 62.58           | 2  | 31.29              | 6.71*  | .003 | .24      |

\*p<.05

Tablo 3 incelendiğinde, farklı işlem gruplarında olmak ile tekrarlı ölçümler faktörlerinin saldırganlık toplam ( $F_{2,44}=27.75$ ;  $p<.05$ ), fiziksel saldırganlık ( $F_{2,44}=12.97$ ;  $p<.05$ ), sözel saldırganlık ( $F_{2,44}=6.99$ ;  $p<.05$ ), öfke ( $F_{2,44}=17.97$ ;  $p<.05$ ) düşmanlık ( $F_{2,44}=9.88$ ;  $p<.05$ ) ve dolaylı saldırganlık ( $F_{2,44}=6.71$ ;  $p<.05$ )



puanları üzerindeki ortak etkilerinin anlamlı olduğu bulunmuştur. Her bir grubun ölçüm düzeylerine ilişkin SÖ Toplam ve Alt Ölçek puan ortalamaları tekrarlı ölçümler için tek faktörlü varyans analizi ile test edilmiştir. Birinci deney grubunun saldırganlık toplam ( $F_{2,22}=50.64$ ;  $p<.05$ ), fiziksel saldırganlık ( $F_{2,22}=23.76$ ;  $p<.05$ ), sözel saldırganlık ( $F_{2,22}=11.77$ ;  $p<.05$ ), öfke ( $F_{2,22}=53.61$ ;  $p<.05$ ), düşmanlık ( $F_{2,22}=21.35$ ;  $p<.05$ ), dolaylı saldırganlık ( $F_{2,22}=18.51$ ;  $p<.05$ ) ön, son ve izleme ölçümlerinden aldıkları puanlar arasındaki farkın anlamlı olduğu saptanmıştır. Ölçümler arasındaki bu farkın kaynağına Bonferroni testi ile bakılmış ve ön ölçüm puan ortalamalarının son ve izleme ölçümü puan ortalamalarından anlamlı düzeyde farklı olduğu bulunmuştur. Son ve izleme ölçümlerinden elde edilen puan ortalamaları arasında ise anlamlı bir fark bulunmamıştır. Psiko-eğitim programının (EYP+ÖYP) etki büyüklüğüne bakıldığında, etki büyüklüklerinin ölçeğin toplam ve alt boyutlardaki ölçümlere göre farklılaştığı görülmüştür. Etki büyüklükleri saldırganlık toplam puanında .56, sözel ve dolaylı saldırganlık puanında .24, fiziksel saldırganlık puanında .37, öfke puanında .45, düşmanlık puanında .31 olarak bulunmuştur.

Bu bulgulara dayanarak, Ergenlere ve Öğretmenlere Yönelik Psiko-eğitim Programının (EYP+ÖYP) öğrencilerin saldırganlık toplam, fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, öfke, düşmanlık ve dolaylı saldırganlık puanlarını azaltmada etkili olduğu ve bu etkinin uygulamalardan iki ay sonra da devam ettiği söylenebilir.

## 2. Hipoteze ilişkin bulgular

İkinci deney grubundaki (EYP) ve kontrol grubundaki öğrencilerin saldırganlık ölçeğinden aldıkları puanların ortalamaları ve standart sapmaları Tablo 4’de sunulmuştur.

**Tablo 4.** İkinci Deney Grubunun ve Kontrol Grubunun Ön, Son ve İzleme Ölçümlerine Göre SÖ Toplam ve Alt Ölçek Puanlarının Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

|                   | İkinci deney grubu |           |       | Kontrol grubu |           |       |
|-------------------|--------------------|-----------|-------|---------------|-----------|-------|
|                   | n                  | $\bar{X}$ | Ss    | n             | $\bar{X}$ | Ss    |
| <b>Toplam.</b>    |                    |           |       |               |           |       |
| Ön ölçüm          | 12                 | 114.58    | 7.10  | 12            | 115.00    | 8.22  |
| Son Ölçüm         | 12                 | 95.50     | 15.76 | 12            | 112.75    | 9.42  |
| İzleme            | 12                 | 92.75     | 17.49 | 12            | 114.16    | 12.42 |
| <b>Fiz. S.</b>    |                    |           |       |               |           |       |
| Ön ölçüm          | 12                 | 27.75     | 4.43  | 12            | 27.00     | 4.74  |
| Son Ölçüm         | 12                 | 22.16     | 5.16  | 12            | 27.16     | 3.88  |
| İzleme            | 12                 | 22.75     | 5.20  | 12            | 27.16     | 5.67  |
| <b>Sözel S.</b>   |                    |           |       |               |           |       |
| Ön ölçüm          | 12                 | 15.91     | 1.92  | 12            | 17.58     | 3.08  |
| Son Ölçüm         | 12                 | 13.83     | 2.88  | 12            | 17.83     | 3.27  |
| İzleme            | 12                 | 14.00     | 3.04  | 12            | 17.08     | 2.99  |
| <b>Öfke</b>       |                    |           |       |               |           |       |
| Ön ölçüm          | 12                 | 27.00     | 3.27  | 12            | 27.75     | 5.56  |
| Son Ölçüm         | 12                 | 22.33     | 3.44  | 12            | 28.00     | 4.11  |
| İzleme            | 12                 | 21.83     | 4.01  | 12            | 29.08     | 3.47  |
| <b>Düşmanlık</b>  |                    |           |       |               |           |       |
| Ön ölçüm          | 12                 | 26.00     | 3.21  | 12            | 24.58     | 1.97  |
| Son Ölçüm         | 12                 | 20.83     | 3.29  | 12            | 22.08     | 3.62  |
| İzleme            | 12                 | 19.75     | 4.53  | 12            | 23.58     | 4.33  |
| <b>Dolaylı S.</b> |                    |           |       |               |           |       |
| Ön ölçüm          | 12                 | 17.91     | 2.60  | 12            | 18.08     | 2.31  |
| Son Ölçüm         | 12                 | 16.33     | 3.72  | 12            | 17.66     | 3.84  |
| İzleme            | 12                 | 14.41     | 3.89  | 12            | 17.25     | 4.45  |

Tablo 4’e göre, saldırganlık toplam ve alt ölçekleri son ölçüm puan ortalamalarına bakıldığında, ikinci deney grubundaki öğrencilerin son ölçüm puan ortalamalarının kontrol grubundaki öğrencilerin son ölçüm puan ortalamalarından düşük olduğu görülmektedir. Puan ortalamaları arasında gözlenen farkın anlamlı olup olmadığı tekrarlı ölçümler için İki Faktörlü Varyans Analizi (2x3 Split-Plot ANOVA) ile test edilmiş ve analiz sonuçları Tablo 5’de sunulmuştur.

**Tablo 5.** İkinci Deney Grubunun ve Kontrol Grubunun Ön, Son ve İzleme Ölçümlerine Göre SÖ Toplam ve Alt Ölçek Puanlarının İki Faktörlü Varyans Analizi Sonuçları

| Varyansın Kaynağı                   | Kareler Toplamı | Sd | Kareler Ortalaması | F     | p    | Eta-Kare |
|-------------------------------------|-----------------|----|--------------------|-------|------|----------|
| Saldırganlık Toplam<br>GrupXÖlçüm   | 1483.44         | 2  | 741.72             | 7.19* | .002 | .25      |
| Fiziksel Saldırganlık<br>GrupXÖlçüm | 120.19          | 2  | 60.09              | 4.02* | .02  | .16      |
| Sözel Saldırganlık<br>GrupXÖlçüm    | 16.58           | 2  | 8.29               | 1.71  | .19  | .07      |
| Öfke<br>GrupXÖlçüm                  | 137.86          | 2  | 68.93              | 6.13* | .004 | .21      |
| Düşmanlık<br>GrupXÖlçüm             | 82.69           | 2  | 41.34              | 4.29* | .02  | .16      |
| Dolaylı Saldırganlık<br>GrupXÖlçüm  | 21.44           | 2  | 10.72              | 1.98  | .15  | .08      |

\*p&lt;.05

Tablo 5 incelendiğinde, farklı işlem gruplarında olmak ile tekrarlı ölçümler faktörlerinin saldırganlık toplam ( $F_{2,44}=7.19$ ;  $p<.05$ ), fiziksel saldırganlık ( $F_{2,44}=4.02$ ;  $p<.05$ ), öfke ( $F_{2,44}=6.13$ ;  $p<.05$ ), düşmanlık ( $F_{2,44}=4.29$ ;  $p<.05$ ) puanları üzerindeki ortak etkilerinin anlamlı olduğu bulunmuştur. Ayrıca, farklı işlem gruplarında olmak ile tekrarlı ölçümler faktörlerinin sözel saldırganlık ( $F_{2,44}=1.71$ ;  $p>.05$ ), dolaylı saldırganlık ( $F_{2,44}=1.98$ ;  $p>.05$ ) puanları üzerindeki ortak etkilerinin anlamlı olmadığı bulunmuştur. Her bir grubun ölçüm düzeylerine ilişkin SÖ Toplam ve Alt Ölçek puan ortalamaları tekrarlı ölçümler için tek faktörlü varyans analizi ile test edilmiştir. Birinci deney grubunun saldırganlık toplam ( $F_{2,22}=12.15$ ;  $p<.05$ ), fiziksel saldırganlık ( $F_{2,22}=5.84$ ;  $p<.05$ ), öfke ( $F_{2,22}=12.43$ ;  $p<.05$ ), düşmanlık ( $F_{2,22}=12.97$ ;  $p<.05$ ), ön, son ve izleme ölçümlerinden aldıkları puanlar arasındaki farkın anlamlı olduğu saptanmıştır. Ölçümler arasındaki bu farkın kaynağına Bonferroni testi ile bakılmış ve ön ölçüm puan ortalamalarının son ve izleme ölçümü puan ortalamalarından anlamlı düzeyde farklı olduğu bulunmuştur. Son ve izleme ölçümlerinden elde edilen puan ortalamaları arasında ise anlamlı bir fark bulunmamıştır. Psiko-eğitim programının (EYP) etki büyüklüğüne bakıldığında, etki büyüklüklerinin ölçeğin toplam ve alt boyutlardaki ölçümlere göre farklılaştığı görülmüştür. Etki büyüklükleri saldırganlık toplam puanda .25, fiziksel saldırganlık puanında .16, öfke puanında .21, düşmanlık puanında .16 olarak bulunmuştur.

Bu bulgulara dayanarak, ergenlere yönelik psiko-eğitim programının (EYP) öğrencilerin saldırganlık toplam, fiziksel saldırganlık, öfke ve düşmanlık puanlarını azaltmada etkili olduğu ve bu etkinin uygulamalardan iki ay sonra da devam ettiği, bunun yanı sıra sözel ve dolaylı saldırganlık puanlarını azaltmada etkili olmadığı söylenebilir.

### 3. Hipoteze ilişkin bulgular

İki deney grubu saldırganlık toplam ve tüm alt ölçekleri son ölçüm puanlarının karşılaştırılmasında bağımsız gruplar *t* testi kullanılmış ve *t* testi sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir.

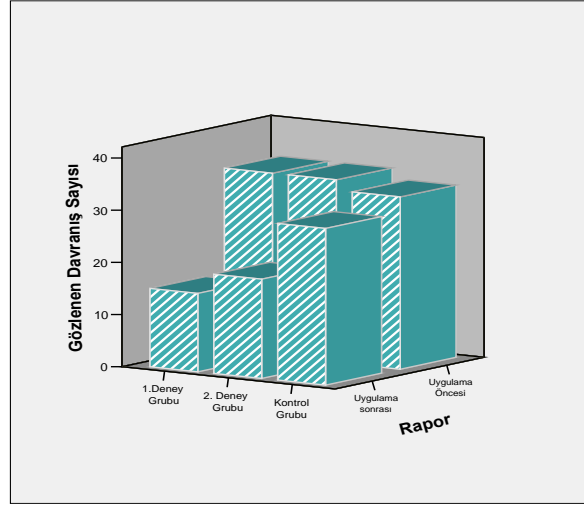
**Tablo 6.**Öğrencilerin Saldırganlık Ölçeği ve Tüm Alt Ölçeklerinin Son Ölçüm Puanlarının Gruplara Göre *t* Testi Sonuçları

| Son Ölçüm             | Gruplar                 | n  | $\bar{X}$ | Ss    | sd | t     | p   |
|-----------------------|-------------------------|----|-----------|-------|----|-------|-----|
| Saldırganlık Toplam   | 1.deney grubu (EYP+ÖYP) | 12 | 84.50     | 14.61 | 22 | 1.772 | .09 |
|                       | 2.deney grubu (EYP)     | 12 | 95.50     | 15.76 |    |       |     |
| Fiziksel Saldırganlık | 1.deney grubu (EYP+ÖYP) | 12 | 19.25     | 4.45  | 22 | 1.481 | .15 |
|                       | 2.deney grubu (EYP)     | 12 | 22.16     | 5.16  |    |       |     |
| Sözel Saldırganlık    | 1.deney grubu (EYP+ÖYP) | 12 | 12.58     | 3.23  | 22 | .999  | .32 |
|                       | 2.deney grubu (EYP)     | 12 | 13.83     | 2.88  |    |       |     |
| Öfke                  | 1.deney grubu (EYP+ÖYP) | 12 | 20.50     | 3.65  | 22 | 1.264 | .21 |
|                       | 2.deney grubu (EYP)     | 12 | 22.33     | 3.44  |    |       |     |
| Düşmanlık             | 1.deney grubu (EYP+ÖYP) | 12 | 18.41     | 4.99  | 22 | 1.393 | .17 |
|                       | 2.deney grubu (EYP)     | 12 | 20.83     | 3.29  |    |       |     |
| Dolaylı Saldırganlık  | 1.deney grubu (EYP+ÖYP) | 12 | 13.75     | 3.76  | 22 | 1.689 | .10 |
|                       | 2.deney grubu (EYP)     | 12 | 16.33     | 3.72  |    |       |     |

Tablo 6'ya göre, ergenlere ve öğretmenlere yönelik (EYP+ÖYP) psiko-eğitim programına katılan 1.deney grubundaki ve ergenlere yönelik psiko-eğitim programına (EYP) katılan 2.deney grubundaki öğrencilerin saldırganlık son ölçüm puanları karşılaştırıldığında birinci deney grubunun ortalamaları daha düşük olmasına rağmen toplam puan ve tüm alt ölçek puanlarında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

#### 4. Öğretmen Gözlem Formlarına İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilerin dersine giren, her grup için 6'şar öğretmen tarafından uygulama öncesi ve sonrası bir aylık dönemde öğrenci davranışlarına yönelik toplam 72 gözlem yapılmıştır. Birinci deney grubundaki öğrenciler için uygulama öncesi 16, sonrası 8 olmak üzere toplam 24, ikinci deney grubundaki öğrenciler için uygulama öncesi 14, sonrası 9 olmak üzere toplam 23 ve kontrol grubundaki öğrenciler için uygulama öncesi 14, sonrası 11 olmak üzere toplam 25 gözlem formu doldurulmuştur. Gözlem formlarından elde edilen sonuçlar Grafik 1'le gösterilmiştir.



**Grafik 1.** Gözlenen Davranış Sayısı Değişimlerinin Gruplara Göre Gösterilmesi

### TARTIŞMA

Araştırma bulgularından biri, ergenlere ve öğretmenlere yönelik psiko-eğitim programına (EYP+ÖYP) katılan 1.deney grubundaki öğrencilerin saldırganlık toplam, fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, öfke, düşmanlık ve dolaylı saldırganlık puanları üzerinde etkili olduğu ve bu etkinin son ölçümden 2 ay sonra yapılan izleme ölçümlerinde de devam ettiği. İlk hipotez, sadece öğrencilere ya da sadece öğretmenlere yönelik programların okullarda saldırganlık ve şiddeti azaltmada tek başına yeterli olmayacağı düşünülerek kurulmuştu. Psiko-eğitim programına katılan öğretmenlerin, sınıf ortamında yaşanan çatışmalarda öğrencilerine geri bildirim verebilecekleri özellikle kendi sınıflarında olumlu bir atmosfer oluşturarak, öğrencilerini başarmaya yönlendirerek, iletişim becerileri kazanarak, saldırganlığı önleme ve müdahaleye yönelik bilgi ve beceriye sahip olacakları ve davranışlarıyla uygun bir model olarak şiddet içermeyen bir okul atmosferi oluşturmada katkıda bulunabilecekleri düşünülmüştü. Öğrencilerin de böyle bir ortamda öğrendikleri bilgi ve becerileri daha kolay kullanabilecekleri ve bu konuda öğretmenler tarafından desteklenebilecekleri, bunun sonucu olarak da saldırganlık puanlarının azalacağı beklenmişti. Çalışma sonunda bu beklentiler doğrulanmıştır. Alan yazında öğrencilerle yürütülen çalışmalara öğretmenlerin de dahil edildiği çalışmalar çok azdır. Bunun önemli nedenlerinden birisi, öğretmenlerin okul saatlerinin çoğunu derse girmeye ayırmaları, derse girmediği saatleri ise okul dışında geçirmeleridir. Kartal ve Bilgin (2007), çalışmalarında kısa süreli bir zorbalık karşıtı 10 oturumlu programın ilk beş oturumu yalnızca öğrenci eğitimine, diğer beş oturum ise öğretmen ve veli eğitimine ayrılmıştır. Ancak, öğretmen ve velilere ulaşmada yaşanan güçlükler nedeniyle çalışma sadece öğrenci grupları ile yürütülmüştür. Webster-Stratton ve Reid (2003), çalışmalarına öğretmen eğitimi programını da dahil etmişlerdir. Sadece çocukların (CT) yer aldığı grupla, hem çocuk hem de öğretmenlerin eğitime dahil edildiği grup (CT+TT) ve kontrol grupları karşılaştırılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, CT ve CT+TT gruplarındaki çocuklar, kontrol grubundaki çocuklara göre sosyal becerilerinde artış olduğu ve saldırgan davranışlarında azalma olduğu görülmüştür. Dolayısıyla bu araştırmanın bulguları yukarıda sözü edilen araştırma bulgularıyla tutarlılık göstermektedir.

Diğer bulgu, ergenlere yönelik psiko-eğitim programının (EYP) öğrencilerin saldırganlık toplam, fiziksel saldırganlık, öfke ve düşmanlık puanlarını azaltmada etkili olduğu ve bu etkinin son ölçümden 2 ay sonra yapılan izleme ölçümlerinde de devam ettiği. Programın (EYP) sözel ve dolaylı saldırganlık puanları üzerinde etkili olmadığı bulunmuştur. Programın öğrencilerin sözel saldırganlıkları üzerinde etkili olmamasının nedeni; ergenlerin günlük yaşamda kendi aralarındaki konuşma tarzlarında argo, küfür ve sözel sataşmalarla bir alt kültür oluşturdukları ve bu tür davranışları doğal karşılıyor olmaları ile açıklanabilir. Dolaylı saldırganlıkta ise, ergenin akran grubunu kaybetmemek ya da grup tarafından reddedilmemek için yüzleşmekten kaçınıyor olmaları ile açıklanabilir. Ayrıca, bu durum bu gruptaki

ergenlerin öğretmenlerine psiko-eğitim programının uygulanmaması nedeniyle, öğretmenlerin olumsuz davranışlara müdahale etme, olumlu model olma ve öğrencilerin öğrendiklerini destekleme ve pekiştirme konusunda yetersiz kalmaları ile açıklanabilir. Araştırmanın ikinci hipotezi kurulurken psiko-eğitim programına katılan öğrencilerin saldırganlık hakkında bilgi sahibi olacakları, kendi davranış tarzlarına, nedenlerine ve sonuçlarına ilişkin farkındalık kazanacakları, öfke durumlarında verilen uygun olan ve uygun olmayan tepkileri tanıyacakları, karşısındakini dinleme ve anlama, duygularını ifade edebilme, temel gereksinimlerin doyurulmasında uygun olan ve uygun olmayan davranışları tanıyarak uygun davranışı seçebilme, anlaşmazlıklarda her iki tarafa da uygun çözümler bulabilme, istemediği durumlarda hayır diyebilme becerilerini kazanacakları böylece de saldırganlık puanlarının azalacağı ve bu değişikliklerin uzun süreli olacağı beklenmişti. Çalışma sonunda bu beklenti saldırganlık toplam, fiziksel saldırganlık, öfke ve düşmanlık puanları açısından doğrulanmış, sözel ve dolaylı saldırganlık puanları açısından doğrulanmamıştır. Alan yazına bakıldığında, Karataş (2008), yaşantısal olan ve spontan seyreden psikodrama teknikleri ile yapılan grupla psikolojik danışma uygulamalarının öğrencilerin fiziksel ve sözel saldırganlıkları üzerinde etkili olmadığını bulmuştur. Aynı çalışmada yapılandırılmış bilişsel davranışçı tekniklerle yapılan grupla psikolojik danışma uygulamalarının da öğrencilerin sözel saldırganlıkları üzerinde etkili olmadığını bulmuştur. Bu araştırmanın bulguları yukarıda sözü edilen araştırma bulgularıyla tutarlılık göstermektedir.

Araştırmanın üçüncü hipotezi ergenlere ve öğretmenlere yönelik (EYP+ÖYP) psiko-eğitim programının, ergenlere yönelik psiko-eğitim programına (EYP) göre toplam saldırganlık ve fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, öfke, düşmanlık ve dolaylı saldırganlık puanları üzerinde daha etkili olacağı beklentisi ile kurulmuştu. Her iki programın etkisine ayrı ayrı bakıldığında, özellikle alt ölçek puanları üzerinde farklı etkilere sahip olduğu görülmüştür. Yapılan istatistiksel çözümler sonucunda ise saldırganlık toplam ve tüm alt boyutlarda gruplar arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür. Webster-Stratton ve Reid (2003)'in sadece çocukların (CT) yer aldığı grupla, hem çocuk hem de öğretmenlerin eğitime dahil edildiği grup (CT+TT) ve kontrol gruplarını karşılaştırdıkları araştırmalarının sonuçlarına göre, CT ve CT+TT gruplarındaki çocuklar kontrol grubundaki çocuklara göre sosyal becerilerinde artış olduğu görülmüştür. Ancak CT ve CT+TT arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır. Dolayısıyla bu araştırmanın bulguları yukarıda sözü edilen araştırma bulgularıyla tutarlılık göstermektedir.

Sonuç olarak, EYP+ÖYP'nin öğrencilerin saldırganlık toplam, fiziksel saldırganlık, sözel saldırganlık, öfke, düşmanlık ve dolaylı saldırganlık puanlarını azaltmada etkili olduğu ve bu etkinin iki ay sonra da devam ettiği görülmüştür. EYP'nin ise öğrencilerin saldırganlık toplam, fiziksel saldırganlık, öfke ve düşmanlık puanlarını azaltmada etkili olduğu ve bu etkinin iki ay sonra da devam ettiği, bunun yanı sıra sözel ve dolaylı saldırganlık puanlarını azaltmada etkili olmadığı görülmüştür. Ayrıca, EYP+ÖYP ve EYP'na katılan öğrencilerin saldırganlık puanları karşılaştırıldığında toplam puan ve tüm alt ölçek puanlarında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Araştırmanın sonuçlarına göre yeni yapılacak araştırmalarda, farklı yaş gruplarında saldırganlık üzerinde psiko-eğitim programlarının etkisinin incelenmesi önerilebilir. Uzun dönemli programların kısa dönemli program uygulamalarından çok daha etkili olduğu alan yazında belirtilmektedir. Bu nedenle bundan sonra yapılacak çalışmalarda, ara ara hatırlatıcı ve pekiştirici nitelikte ek oturumlar periyodik olarak uygulanabilir ve uzun dönemdeki etkisi araştırılabilir. Saldırganlık gösterme ihtimalini artıran risk faktörlerinden biri de aile özellikleridir. Alan yazında aile içi çatışmalar, olumsuz ebeveyn modeli ve ailenin çocuklarına yönelik denetim eksikliği saldırganlığı artıran yüksek risk faktörleri arasında yer almaktadır (Miller, 1994). Yeni yapılacak çalışmalarda öğrencileri ve ebeveynleri de içerecek şekilde hazırlanan psiko-eğitim programının etkililiği ve kazanımların kalıcılığı araştırılabilir. Alanda çalışan psikolojik danışmanlar okullarda saldırganlık ve şiddet önleme çalışmaları kapsamında bu programdan yararlanabilirler.

### Sınırlılıklar

Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmanın da sınırlılıkları vardır. Bu araştırma Niğde ili merkezinde bulunan liselerde öğrenim gören 9. sınıf öğrencileri ile sınırlıdır. Bu çalışmada kontrol grubuyla hiçbir çalışma yapılmaması da sınırlılık olarak düşünülmektedir.

**Kaynakça**

- Altınay, Deniz (1999) *Psikodrama grup terapisi 300 ısınma oyunu*. 2.Baskı, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Ando, M., Asakura, T., Ando, S. ve Simons-Morton, B. (2007). A psychoeducational program to prevent aggressive behavior among Japanese early adolescents. *Health Education & Behavior*. 34 (5): 765-776.
- Aytek, Havva (1999). *Grup rehberliğinin ortaöğretim basamağındaki öğrencilerin öfke davranışlarının kontrolü üzerindeki etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Bilge, Filiz (1996). *Danışandan bız alan ve bilişsel-davranışçı yaklaşımlarla yapılan grupla psikolojik danışmanın üniversite öğrencilerinin kızgınlık düzeyleri üzerindeki etkileri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Breunlin, Douglas C., Cimmarusti, Rocco A., Bryant-Edwards, Tara L., ve Hetherington, Joshua S. (2002). Conflict resolution training as an alternative to suspension for violent behaviour. *Journal of Educational Research*, 95(6): 349-358
- Buss, Arnold H. ve Waren, W.L. (2000). *Aggression Questionnaire: Manuel*. Los Angeles CA: Western Psychological Services.
- Büyüköztürk, Şener (2003). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Geliştirilmiş 3. Baskı, Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Can, Sibel (2002). *Aggression questionnaire adlı ölçeğin türk popülasyonunda geçerlik ve güvenirlik çalışması*. Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Gülhane Askeri Tıp Akademisi, Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Servisi Şefliği, İstanbul.
- Cenkseven, Fulya (2003). Öfke yönetimi becerileri programının ergenlerin öfke ve saldırganlık düzeylerine etkisi. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama*, 2(2): 153-167.
- Cummings, Anne L., Hoffman, Sue ve Leschied, Alan W. (2004). A psychoeducational group for aggressive adolescent girls. *The Journal for Specialists in Group Work*. 29 (3): 285-299.
- DiCano, Margaret (1993). Classroom violence, *The Encyclopedia of Violence: Origins, Attitudes, Consequences*. New York: Facts on File.
- Dodge, Kenneth A. ve Coie, J. D. (1987). Social information processing factors in reactive and proactive aggression in children's peer groups. *Journal of Personality and Social Psychology* 53: 1146-1158.
- Durmuş, Emine ve Gürkan, Uğur (2005). Lise öğrencilerinin şiddet ve saldırganlık eğilimleri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(3): 253-269.
- Dusenbury, Linda, Falco, M., Lake, A., Brannigan, R. ve Bosworth, K. (1997). Nine critical elements of promising violence prevention programs. *Journal of School Health*. 67: 409-414.
- Eke, Ceyda, Y. ve Ögel, Kültekin (2006). İstanbul'daki okullarda suç ve şiddetin yaygınlığı. *I. Şiddet ve Okul: Okul ve Çevresinde Çocuğa Yönelik Şiddet ve Alınabilecek Tedbirler Sempozyumu*. İstanbul. 28-31 Mart 2006, MEB, ÜNİCEF, Erişim Tarihi: 20.04.2006 <http://iogm.meb.gov.tr/siddetveokul/>
- Erkan, Serdar (2005). *Örnek grup rehberliği etkinlikler.*, Genişletilmiş 7. Baskı, Ankara: PegemAYayıncılık.
- Eroğlu, Sursan, E. (2009). Saldırganlık davranışlarının boyutları ve ilişkili olduğu faktörler: Lise ve üniversite öğrencileri üzerine karşılaştırmalı bir çalışma. *Seçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21: 205-221.
- Finley, Laura L. (2003). Teachers' perceptions of school violence issues: A case study. *Journal of School Violence*, 2(2): 51-66.
- Freedman, Jonathan L., Sears, David O. ve Carlsmith, J. Merrill (1989). *Sosyal Psikoloji* (Çeviren: Ali Dönmez). İstanbul: Ara Yayıncılık.
- Frey, Karin S., Hirschstein, Miriam K. ve Guzzo, Barbara A (2000). Second step: Preventing aggression by promoting social competence. *Journal Of Emotional And Behavioral Disorders*. 8 (2): 102-112.
- Genç, Hicran (2007). *Grupla öfke denetimi eğitiminin lise 9.sınıf öğrencilerinin sürekli öfke düzeylerine etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Goldstein, Arnold (1994). School violence (I): Aggression of toward persons and property in America's schools. *The School Psychologist, (Division of School Psychology)*, 48(1): 6-24.
- Gordon, Thomas (2002). *Etkili öğretmenlik eğitimi* (Çev: Emel Aksay). İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Güner, İlkay (2007). *Çatışma çözme becerilerini geliştirmeye yönelik grup rehberliğinin lise öğrencilerinin saldırganlık ve problem çözme becerileri üzerine etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Hawkins, J. David ve Todd I. Herrenkohl (2004). Prevention in the school years *Early Prevention of Adult Antisocial Behaviour*. Ed. David P. Farrington ve Jeremy W. Coid. UK: Cambridge University Pres.

Herrmann, Don S. ve McWhirter, James J. (2003). Anger & aggression management in young adolescents; an experimental validation of the SCARE program. *Education And Treatment of Children*, 26(3): 273-302.

Hürriyet Gazetesi. (2006, Mart 29). *Yine okulda cinayet*. Erişim Tarihi: 20 Nisan 2006. <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=4164453&tarih=2006-03.29>

Iogna, Luciano (2005). Atölye Çalışması. *Forum Tiyatro Devrim-Drama*, (Yayına hazırlayan: Ömer Adıgüzel), Ankara: Natürel Yayıncılık.

İmamoğlu, Seval (2005). Stresle etkili şekilde başa çıkmaya yönelik grup çalışması, *Ergenlikten Yetişkinliğe Grup Çalışmaları* (Editör: Betül Aydın). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kapçı, Emine G. (2004). İlköğretim öğrencilerinin zorbalığa maruz kalma türünün ve sıklığının depresyon, kaygı ve benlik saygısıyla ilişkisi. *Ankara Üniversitesi E.B.F. Dergisi*, 37(1): 1-13.

Karaatlı, Meltem (2006). Verilerin düzenlenmesi ve gösterimi. *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Editör: Şeref Kalaycı, İkinci Baskı, Ankara: Asil Yayın DağıtımLtd. Şti.

Karataş, Zeynep (2008). *Bilişsel davranışsal teknikler ile psikodrama teknikleri kullanılarak yapılan grupla psikolojik danışma uygulamalarının ergenlerde saldırganlığı azaltmadaki etkilerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

Kartal, Hülya ve Bilgin, Asude (2007). İlköğretim öğrencilerine yönelik bir zorbalık karşıtı program uygulaması: Okulu zorbalıktan arındırma programı. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 3 (2): 207-227.

Kellner, Millicent H. ve Bry, Brenna H. (1999). The effects of anger management groups in a day school for emotionally disturbed adolescents. *Adolescence*, 34(136): 645-651.

Kepenekçi, Yasemin ve Çınkır, Şakir (2006). Bullying among Turkish high school students. *Child Abuse & Neglect*. 30 (2): 193-204.

Kesen, N. Feyzal, Deniz, M. Engin ve Durmuşoğlu, Neslihan (2007). Ergenlerde saldırganlık ve öfke düzeyleri arasındaki ilişki: Yetiştirme yurtları üzerinde bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17: 353-364.

Kocayörük, Ayşe (2004). Duygusal Zeka Eğitiminde Drama Etkinlikleri. Ankara: Nobel Yayınevi.

Koruklu, Nermin (1998). *Arabuluculuk eğitiminin ilköğretim düzeyindeki bir grup öğrencinin çatışma çözme davranışlarına etkisinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kulaksızoğlu, Adnan (2003). *Kişisel Gelişim Uygulamaları*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kuş, Metin (2007). *Çatışma çözümünü eğitimi programının anadolu lisesi düzeyindeki bir grup öğrencinin çatışma çözme davranışlarına etkisinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Mayer, G. Roy (2001). Antisocial behaviour: its causes and prevention within our schools. *Education and Treatment of Children*, 24(4): 414-429.

Mertoğlu, Münevver, Doğuş, Cemil, Cemalcılar, Zeynep ve Baydar, Nazlı (2008). Şiddetin okula bağlı nedenleri ve alınabilecek önlemler stratejik önlemler konulu Ohio-İstanbul karşılaştırmalı bir araştırma. *VIII. Adli Bilimler Kongresi Çocuk ve Adli Tıp Bildiri Özetleri Kitabı*, 15-18 Mayıs 2008-Kocaeli, Ankara: Tubitak Yayınları, Yayın No:5847.

Miller, Gloria E. (1994). School violence miniseries impressions and implications. *School Psychology Review*, 23(2): 257-261.

Moeller, Thomas G. (2001). *Youth Aggression and Violence: A Psychological Approach*. London: Lawrence Erlbaum Associates

Morganet, Rosemarie S. (2005). *Yaşam Becerileri Ergenler İçin Grupla Psikolojik Danışma Uygulamaları*. 1. Baskı, Çev: Sonay Güçray, Alim Kaya, Mesut Saçkes, Ankara: Pegem A Yayıncılık.

- Morrison, Gale M., Furlong, Michael J., ve Morrison, Richard L. (1994). School violence to school safety: reframing the issue for school psychologists. *School Psychology Review*, 23(2): 236-256.
- Mundy, Jean (1997). Developing anger and aggression control in youth in recreation and park systems. *Parks & Recreation*, 32( 3): 62-69.
- Nelsen, Jane, Lott, Lynn ve Glenn, Stephen (2000). *Sınıfta Pozitif Disiplin*. İstanbul: Hayat Yayıncılık.
- Newman-Carlson, Dawn ve Horne, Arthur M. (2004). Bully busters: A psychoeducational intervention for reducing bullying behavior in middle school students. *Journal of Counseling Development*, 82 (3): 259-267.
- Ohio Commission on Dispute Resolution and Conflict Management (2002) *School conflict management resource guide for grades 7-12*. Third Edition.
- Öğülmüş, Selahattin (1995). Okullarda şiddet ve vandalizm. *Yayınlanmamış Araştırma Raporu*, Ankara Üniversitesi, E.B.F.
- Özer, A. Kadir (1994). Sürekli Öfke (SL-Öfke) ve Öfke İfade Tarzı (Öfke-Tarz) ölçekleri ön çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 9(31): 26-35.
- Özmen, Ahmet (2006) Öfke ile başa çıkma. *Uygulamalı Grup Rehberliği Programları Dizisi*, Editör: Uğur Öner, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Quinn, William H., VanDyke, David J. ve Kurth, Sean T. (1992) A brief multiple family group model for juvenile first offenders. *Multiple Family Group Therapy*, Article 44
- Riner, Mary E. ve Saywell, Robert M. (2002). Development of social ecology model of adolescent interpersonal violence prevention (SEMAIVP). *Journal of School Health*, 72 (2): 65-71.
- Rutherford JR. Robert B., Mathur Sarup R. ve Quinn Mary M. (1998). Promoting social communication skills through cooperative learning and direct instruction. *Education and Treatment of Children*. 21 (3): 354-370,
- Singer, Mark I., Miller, David B., Guo, Shenyang, Flannery, Daniel J., Frierson, Tracy ve Slovak, Karen (1999). Contributors to violent behavior among elementary and middle school children. *Pediatrics*. 104 (4): 878-884.
- Söylemez, Sebahat (2007). Ergenlerde problem çözme becerisini geliştirmeye yönelik bir grup çalışması. *Deneyel Olarak Sınanmış Grupla Psikolojik Danışma ve Rehberlik Programları III*. Editörler: Serdar Erkan-Alim Kaya. Ankara: PegemAYayıncılık.
- Şahin, Fulya Y. (2005). Grupla iletişim becerileri eğitiminin üniversite öğrencilerinin iletişim beceri düzeylerine etkisi. *Deneyel Olarak Sınanmış Grupla Psikolojik Danışma ve Rehberlik Programları II*, (Editörler: Serdar Erkan ve Alim Kaya), Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Taştan, Nuray (2004). *Çatışma çözme ve akran arabuluculuğu eğitimi programlarının ilköğretim altıncı sınıf öğrencilerinin çatışma çözme ve akran arabuluculuğu becerilerine etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tekinsav-Sütçü, G. Serap (2006). *Ergenlerde öfke ve saldırganlığı azaltmaya yönelik bilişsel davranışçı bir müdahale programının etkililiğinin değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimsel Enstitüsü, Psikoloji Ana Bilim Dalı, İzmir.
- Tezcan, Mahmut (1994). *Eğitim Sosyolojisi*. 9.Baskı, Ankara: Zirve Ofset.
- Türnüklü, Abbas (2005). Öğrenciler arasındaki çatışmaların çözümünde problem çözme ve arabuluculuk. *Sınıf Yönetimi*. Editör: Emin Karip, Beşinci Basım, Ankara: PegemAYayıncılık.
- Uysal, Aynur (2003). *Şiddet karşıtı programlı eğitimin öğrencilerin çatışma çözümleri, şiddet eğilimleri ve davranışlarına yansımaları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Uysal, Zeliha (2006). *Çatışma çözme eğitim programının ortaöğretim dokuzuncu sınıf düzeyindeki öğrencilerin çatışma çözme becerilerine etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Üstündağ, Tülay (2004). *Yaratıcı Drama Öğretmeninin Günlüğü*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Vera, Elizabeth M., Shin, Richard Q., Montgomery, Gloria P., Mildner, Caldyn ve Speight, Suzette L. (2004). Conflict resolution styles, self-efficacy, self-control, and future orientation of urban adolescents. *Professional School Counseling*, 8 (1): 73-80.
- Volcan-Acar, Nilüfer (2002). *Grupla psikolojik danışmada alıştırmalar, deneyler*. 1. Basım, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.



Walker, Dean (1995). School violence prevention. *ERIC Digest* No: 94, ED379786, Erişim Tarihi: 04.20.2006 www.eric.ed.gov

Webster-Stratton, Carolyn ve Reid, M. Jamila (2003). Treating conduct problems and strengthening social and emotional competence in young children: the dina dinosaur treatment program. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 11(3): 130-143.

Weir, Erica (2005). Preventing Violence in Youth. *Canadian Medical Association Journal*, 172(10): 1291-1292.

Woodlock, D., Juliano N.ve Ringle J.(2002). Girls and boys town tout psycho-educational model for teen aggression. *The Brown University Child and Adolescent Behavior Letter*. Erişim Tarihi: 1.05.2009 <http://web.ebscohost.com/ehost/pdf?vid=1&hid=103&sid=368a6953-cfd5-4288-ac5d-698351819c4b%40sessionmgr103>

Yavuzer, Yasemin, Gündoğdu, Rezzan ve Dikici, Ayhan (2009). Teachers' perceptions about school violence in one Turkish city. *Journal of School Violence*, 8 (1): 29-41

Yılmaz, Nalan (2004). *Öfke ile başa çıkma eğitiminin ve grupla psikolojik danışmanın ergenlerin öfke ile başa çıkabilmeleri üzerindeki etkileri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Zeren, Şerife G. (2006). *HIV/AIDS'e yönelik psiko-eğitim programının üniversiteye yeni başlayan ergenlerin hiv/aids'e yönelik tutumlarına etkisi* Yayınlanmamış Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.